

Woorden met waarde

Kernbegrippen bij de aanpak van kindermishandeling

Essay in opdracht van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport

Jos Kole
Oktober 2013

© 2013 Jos Kole, Amersfoort

Het copyright van dit essay berust bij de auteur. Niets uit dit essay mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enig andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Woorden met waarde

Kernbegrippen bij de aanpak van kindermishandeling

Inleiding

Casuïstiek

Voorbeeld 1: kindermishandeling op de SEH

Een vader en moeder komen met hun 5-jarige dochter, Daphne, bij de Spoedeisende Hulp. Het meisje blijkt een gebroken arm te hebben. Het verhaal van de moeder – het meisje is van de trap gevallen – lijkt niet te kloppen met de breuk. Daphne kijkt schichtig om zich heen. Haar moeder is gespannen, kijkt keer op keer naar haar man. De SEH-verpleegkundige vult het SPUTOVAMO-formulier in, vertrouwt het niet, en roept de kinderarts erbij. Die heeft onmiddellijk een niet-pluis-gevoel, doet een top-tot-teen-onderzoek en vermoedt, nee, eigenlijk is het meer dan dat, ze constateert kindermishandeling. Ze gaat in gesprek met de ouders, legt haar bevindingen aan hen voor en schuwt daarbij de term kindermishandeling niet.¹

Voorbeeld 2: gezinshulp ontvoert kind

“Gezinshulp Derkelina Bul deed melding na melding van kindermishandeling, maar er veranderde niets aan de situatie van de 8-jarige Giovanni uit Garsthuizen. Ze koos voor een drastische maatregel: ze ontvoerde hem. ‘Giovanni werd door zijn moeder verwaarloosd en fysiek mishandeld. Ik moest wel ingrijpen.’ Bul was bij het gezin betrokken, om het financieel en huishoudelijk een beetje ‘op de rails’ te krijgen.

Derkelina Bul hielp de moeder van Giovanni om de zorg voor het huishouden en haar zoon beter te organiseren. Een vader is niet in beeld. ‘Maar al snel kwam ik erachter dat het niet goed zat. Het bed van Giovanni werd niet verschoond: wekenlang sliep hij in plasvlekken, hij mocht niet onder de douche, kreeg slecht te eten en de honden poepten gewoon in huis.’ Ook werd de jongen volgens haar geslagen. ‘Dan zei ze erbij: je mag hem best slaan hoor, dat vindt hij lekker.’

Bul klopte meermaals aan bij het AMK (Advies- en Meldpunt Kindermishandeling), maar zag niets veranderen. Daarom zette ze ‘de ontvoering’ in gang. ‘Nadat ik hem meenam, belde ik de politie om mezelf aan te geven. Ik deed het om eindelijk iets los te maken.’ En dat werkte.”²

Voorbeeld 3: een akelig ongeluk

Een jong stel ouders komt terug van vakantie. Hun dochter van 8 maanden, Emma, heeft tijdens de vakantie leren kruipen. Thuisgekomen realiseren de ouders zich dat ze traphekjes zullen moeten plaatsen en gevaarlijke plekken zullen moeten afschermen. Nog voor ze dat hebben kunnen doen, valt Emma in een onbewaakt ogenblik, van de trap. Ze raakt ernstig gewond. In het ziekenhuis blijkt sprake van een schedelbasisfractuur en een gebroken beentje. Even lijkt de situatie zelfs levensbedreigend. De ouders zijn erg geschrokken, maken zich grote zorgen en voelen zich schuldig. In het ziekenhuis worden ze door een maatschappelijk werker opgevangen. Die stelt, blijkbaar een protocol

volgend, allerlei kritische en afstandelijke vragen, bezorgt de ouders het gevoel verdacht te zijn van kindermishandeling en geeft aan dat ze de ouders pas na goede afloop van het gesprek 'groen licht' kan geven. De ouders zijn getraumatiseerd. Ze voelen zich tijdens en na het gesprek onveilig en in de hoek gezet.³

Voorbeeld 4: obesitas op jonge leeftijd

Marijke zit in de tweede klas van het ABC-college. Zij is 13 jaar, 1 meter 58 lang en weegt 73 kilo. Op het ABC-college wordt bij het vak verzorging het lespakket *Vet Gezond* over gezonde voeding gebruikt. De frisdrankautomaten zijn uit de school verwijderd en in de kantine zijn alleen nog fruit, bruine broodjes, thee, melk en soep te krijgen. Marijke komt voor het periodieke gesprek bij de jeugdarts, naar aanleiding van de vragenlijst die elke leerling invult. Uit de antwoorden blijkt dat het meisje niet sport en 's ochtends vaak niet ontbijt. Op het antwoordformulier dat de ouders krijgen om toestemming te geven voor het onderzoek heeft moeder onder het kopje 'Vragen' geschreven: "Niet over gewicht spreken, want mijn dochter heeft nergens last van." Als Marijke zuchtend binnenkomt, met in haar hand de leskaarten 'Zo blijf je slank' en 'Zo word je aantrekkelijk' zit de schoolarts met een probleem. De leerling komt regelrecht uit de les verzorging. "U zult ook wel weer wat te zeggen hebben over dat ik te dik ben, hè dokter?" zegt ze, "Je wordt er hier op school helemaal niet goed meer van!"⁴

Kindermishandeling en beleid: alledaags, appellerend en abstract

Zomaar een paar voorbeelden van alledaagse situaties waarin kindermishandeling voorkwam of waarin het terecht of ten onrechte vermoed werd. Vanzelfsprekend zijn zulke situaties nooit. Hoe zou het mishandelen van kinderen dat kunnen zijn? Soms is er alleen maar een vermoeden en ook niet meer dan dat. En zelfs als kindermishandeling zonneklaar is, dan kan er nog twijfel zijn wat het beste is om te doen.

Vanzelf spreken situaties van vermoede kindermishandeling niet maar ze spreken wel bijna altijd direct aan. Ze raken je. Je voelt: "Hier is iets niet pluis" zoals dat bij de SEH-verpleegkundige gebeurde. Er gaat een moreel appel vanuit: "Dit kan toch niet!" Of: "Dit moet stoppen!"

Vanzelf spreken situaties van vermoede kindermishandeling niet maar ze spreken wel bijna altijd direct aan. Ze raken je. Je voelt: "Hier is iets niet pluis."

Derkelina Bul voelde zich op die manier aangesproken en ging over tot drastische actie. De jonge ouders van Emma voelden ze zich op een andere manier zeer direct aangesproken. Ze waren in de war, liepen over van schuldgevoel en zorg om hun dochter maar werden tegelijk als potentiële daders behandeld.

In de beleidsnota *Kinderen veilig*⁵ waarin de overheid beschrijft wat ze in de periode van 2012 tot 2016 gaat doen om kindermishandeling te bestrijden, is de taal anders. Beleid is per definitie algemeen en beleidsvoornemens hebben daardoor iets abstracts. Ze missen de zeggingskracht van concrete gebeurtenissen. Toch ontlennen ze daaraan wel hun motivatie. Achter de daadkracht die de nota uitspreekt, zit de drang om concrete situaties van kindermishandeling te voorkomen, op te sporen en aan te pakken. Tussen de regels van de beleidstaal door is oprechte zorg te beluisteren voor kinderen die door mishandeling ernstig zijn beschadigd.

Kindermishandeling haalt geregeld de media en de Tweede Kamer. Acute incidenten trekken de aandacht van pers, publiek en politici. Ze wekken verontwaardiging op en de roep om daadkracht en actie. De WRR spreekt in dit verband wel van de 'incidentenreflex'.⁶ De druk op overheid, verant-

woordelijke instellingen en professionals, om fors en direct op deze incidenten te reageren is groot. Een ondoordachte en te snelle reactie waarbij vaak ook nieuwe regels als daadkrachtige oplossing naar voren geschoven wordt ligt op de loer.

In 2011 verscheen het gerucht makende rapport *Over de fysieke veiligheid van het jonge kind* van de Onderzoeksraad voor Veiligheid.⁷ Er was veel media-aandacht voor het seksueel misbruik van kinderen in de rooms-katholieke kerk en de jeugdzorg door onderzoeken daarover die nog liepen of net afgerond waren. De extra aandacht voor fysieke veiligheid en seksueel misbruik in de beleidsnota kan moeilijk los gezien worden van deze incidenten.

Nu is beleid maken op basis van een incidentenreflex dubbel. Het heeft niet alleen nadelen. Het is, zo schrijft het WRR-rapport, ook een "mooie, activistische reflex" die in Nederland geleid heeft tot relatief hoge veiligheid voor burgers in het algemeen.⁸ Toch kan de reflex ook tot een vertekend beeld leiden. Door de blik vooral te richten op fysieke kindermishandeling en seksueel misbruik, verdwijnen andere vormen van kindermishandeling, zoals verwaarlozing, naar de achtergrond. Ongeveer driekwart van de 119.000 slachtoffers van kindermishandeling heeft echter juist daarmee te maken. De op 14 april 2013 aangenomen motie Bergkamp⁹ is daarom als een correctie te beschouwen op een incidentenreflex van de regering. De motie geeft aan dat verwaarlozing (ook) speciale aandacht vergt. Er zijn veel kinderen zoals Giovanni, waarschijnlijk meer dan er kinderen zijn die seksueel misbruikt werden en worden. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat het ene geval van kindermishandeling erger of belangrijker is dan het andere. Het ene kwaad laat zich niet tegen het andere weg strepen en elk kind telt. Toch lijken verschillende vormen van kindermishandeling heilloos te concurreren om aandacht als in het beleid en op de werkvloer te veel op basis van reflexen gereageerd wordt.

Overheidsbeleid is de onvoorspelbare uitkomst van macht, invloed, feiten, waarden, belangen en incidenten. Het wordt gemaakt op de burelen van ministeries en in de wandelgangen van 'Den Haag'. Het wordt voorbereid in allerhande overleg en bij rondetafelgesprekken in het land. Het krijgt zijn ingrediënten aangereikt door belangengroepen, instellingen, wetenschappers, gedreven idealisten, professionals, pers en publiek. Allemaal hebben ze goede redenen om hun invalshoek bij kindermishandeling belangrijk te vinden. Allemaal hebben ze concrete incidenten op hun netvlies staan die hen motiveren en inspireren. In beleid moeten we balanceren tussen aandacht voor appellerende incidenten en kritisch-reflectieve afstand om eenzijdigheid en blikvernaauwing te voorkomen. Niemand kan zich oogkleppen veroorloven bij kindermishandeling. Daarvoor staat er te veel op het spel.

Kernbegrippen en -waarden

Hoe kritisch-reflectief afstand te nemen van concrete casuïstiek zonder daarbij de zeggingskracht te verliezen die ervan uitgaat? Eén manier om het juiste midden te zoeken tussen aandacht en afstand is om ons te bezinnen op woorden en waarden die we betrekken bij kindermishandeling. Behalve het begrip 'kindermishandeling' zelf, bezien we hier een aantal begrippen die op dit moment de aandacht trekken in beleid, werkveld en samenleving: 'handelingsverlegenheid', 'ketenzorg' en 'professionals'. Ze helpen om saillante punten uit het huidige beleid aan te kunnen stippen en we zouden ze al snel in de mond nemen bij de beschreven casus. Opvallend bij elk daarvan is dat professionals niet zo verlegen met de pijnlijke situatie zijn dat die hen verlamt. Ze *doen* allemaal iets. Bij Daphne op de SEH wordt soepel geschakeld en een zorgketen in beweging gezet. Bij Giovanni ligt dat duidelijk anders.

Filosofie ontspringt aan de verwondering over dat wat vanzelfsprekend lijkt maar het bij nader inzien niet is. Betekenissen van begrippen blijken dan minder helder en duidelijk dan in het alledaagse taal-

gebruik meestal aangenomen wordt. Woordkeus kan willekeurig zijn maar gebruik van woorden is nooit zonder uitwerking. Taal is niet neutraal. Met onze woordkeus articuleren we waarden. Door situaties in begrippen te vangen doen we meer dan we beseffen – we verrichten een scala van ‘taal-daden’. We zetten (bewust of onbewust) allerlei processen in werking. De Engelse taalfilosoof Austin schreef ooit een boek met de veelzeggende titel *How to do things with words?*¹⁰ De kinderarts van Daphne “doet dingen met woorden”, de wetgever die de wettelijke definitie van kindermishandeling vaststelt ook.

Onhelderheid en meerzinnigheid van begrippen vormen geen probleem zo lang er geen grote belangen in het spel zijn. Dat is hier echter wel het geval. Het grootste belang is natuurlijk dat van het kind. Maar ook al zeggen we dat het belang van Daphne, Giovanni, Emma en Marijke voorop staat, we hebben er nog niet mee gezegd *wat* het meest van belang is voor hen, *wat* voor hen van *waarde* is. Bovendien, het belang van het kind is zo onlosmakelijk verbonden met dat van zijn ouders en directe sociale omgeving dat ook hun belangen niet genegeerd kunnen en mogen worden. Bij (vermoedens

Onhelderheid en meerzinnigheid van begrippen vormen geen probleem zo lang er geen grote belangen in het spel zijn. Dat is hier echter het geval. Het grootste belang is natuurlijk dat van het kind.

van) kindermishandeling zijn uiteenlopende waarden relevant die samen een beeld geven van wat er op het spel staat voor kinderen en andere betrokken personen en partijen. Bij een pluraliteit van waarden bestaat altijd het risico dat één of meerdere waarden ten koste van anderen de boventoon gaan voeren. Dat kan gebeuren in beleid maar evengoed op de werkvloer.

Over welke waarden hebben we het? We kunnen denken aan ‘veiligheid’, ‘vrijheid en verantwoordelijkheid’, ‘vertrouwen’ en ‘gerechtigheid’. De ouders van Emma voelen zich verantwoordelijk en juist daarom schuldig en onzeker; maar ook onveilig, gewantrouwd en miskend door de maatschappelijk werker. Giovanni wordt ernstig verwaarloosd. Dat op zichzelf maakt zijn situatie nog niet onveilig in de strikte zin van het woord. Toch is het Giovanni’s belang dat hij beschermd wordt. De kinderrechtster perkt daarom later de ouderlijke vrijheid van Giovanni’s moeder tijdelijk in. De jeugdarts weet zich verantwoordelijk voor het welzijn en een voorspoedige ontwikkeling van Marijke. Haar probleem is hoe ze die verantwoordelijkheid hier vorm geeft met een moeder die er andere gedachten op na houdt over overgewicht.

Laten we, om de balans te zoeken tussen kritische afstand van en gevoeligheid voor het appel van concrete situaties, een paar van die kernbegrippen en -waarden langslopen.

Kernbegrippen

Kindermishandeling

Een tijdje terug deed ik, als ethicus, onderzoek naar beroepsethiek bij kindermishandeling. Tijdens dat onderzoek kwam ik in gesprek met een bevlogen kinderarts die zich inzette voor de opsporing en bestrijding. Ze vertelde over een voorval waarbij ze vermoedens had van kindermishandeling. Ze moest met de ouders in gesprek en vroeg zich af: “Moet ik er kindermishandeling van maken of niet?” Ik vroeg haar waarom dat zo belangrijk was. Wat doet het woord er toe? Het kind moet geholpen worden, daar gaat het toch om? Haar antwoord: “Als ik er ‘kindermishandeling’ van *maak*, kan ik veel meer doen. Ik kan de ouders echt onder druk zetten dat er iets moet veranderen. Ik heb een stok achter de deur.”

Stelling:

hoe we ‘mishandeling’ definiëren (...) is een kwestie van waarden. We moeten ons er daarom bewust van zijn welke *waarden* we meewegen en welk gewicht we ze, ten opzichte van elkaar, toekennen.

Een expert, tijdens een interview in het kader van hetzelfde onderzoek, noemde het woord kindermishandeling een ‘alarmbel’. Wie als hulpverlener in gesprek met ouders dat woord laat vallen, maakt de ouders aan het schrikken maar dat kan soms precies de bedoeling zijn, aldus de expert.¹¹ De ouders weten meteen dan dat het je ernst is, dat je je zorgen maakt over het kind in kwestie, dat er iets moet gebeuren. Ze weten: zoals het nu gaat, mag het niet verder gaan.

“Als ik er kindermishandeling van *maak*, kan ik veel meer doen.”

Wat gebeurt er op het moment dat de kinderarts uit de eerste casus ‘er kindermishandeling van maakt’?¹² Van het ene op het andere moment is Daphne niet meer een gewone patiënt op de SEH (als die al bestaan) met

een gebroken arm. Ze is een ‘slachtoffer van kindermishandeling’ geworden en misschien ook ‘getuige van een misdrijf’. Als slachtoffer verdient het kind extra zorg en aandacht. Haar veiligheid is in het geding, ze moet beschermd worden. De Universele Rechten van het Kind beginnen nadrukkelijk mee te resoneren op de achtergrond van de situatie, want enkele van die rechten zijn geschonden. Onmiddellijk wordt ook relevant of Daphne broertjes en zusjes heeft. Lopen die ook risico?

Op het moment dat het kind slachtoffer wordt, wordt gewezen naar iemand die verantwoordelijk is voor de mis-handeling en het mogelijke misdrijf: in dit geval de ouder(s) van het Daphne. Kinderen worden slachtoffer, ouders worden dader. De ouders van Emma kunnen er over meepraten. Door de situatie als kindermishandeling te beschrijven veroordeelt de arts Daphne’s ouders automatisch, zelfs als dat misschien helemaal niet haar bedoeling is (“Ik signaleer alleen maar...”). Ouders schrikken of zijn misschien juist opgelucht – eindelijk is het hoge woord er uit! Ze verdedigen zich misschien tegen wat makkelijk als een verwijt of veroordeling ervaren wordt. Een mis-handeling is per definitie verkeerd en berokkent het kind schade. Dat mag niet gebeuren. Ook al handelden ze misschien uit nalatigheid, onmacht of overmacht en niet uit kwade wil, toch worden de ouders beschouwd als verantwoordelijke veroorzakers van de situatie. Het gebeurde door hun toedoen of nalaten. Dat maakt hen moreel verantwoordelijk en verwijtbaar en in sommige gevallen ook strafrechtelijk schuldig. Overigens hoeft dat niet te betekenen dat ‘daders’ niet geholpen zouden moeten worden, bijvoorbeeld bij de opvoeding van hun kind en de problemen die hen daarbij hinderen.

De verpleegkundige en de arts die kindermishandeling vermoeden krijgen plotseling een speciale rol en verantwoordelijkheid. Er blijkt veel meer nodig dan alleen de behandeling van de gebroken arm. Van een situatie van kindermishandeling gaat het morele appel uit om er wat aan te doen. Een goede professional voelt die oproep en de er uit voortvloeiende zorg- en handelingsplicht. Niets doen en het

negeren, betekent het ontduiken van een beroepsethische verantwoordelijkheid. De meldcode, die het ziekenhuis net als allerlei andere instellingen wettelijk verplicht hanteert, adviseert professionals welke stappen ze kunnen ondernemen en geeft hun ook het recht hun vermoeden van kindermishandeling te melden.

De professionals in de hier gekozen casuïstiek schrikken voor dat appel niet terug. Maar het gaat ook vaak anders: professionals zijn dan zo *verlegen* met de situatie dat ze er voor wegduiken. Ze zien het bijvoorbeeld liever nog even aan. Een situatie als ‘kindermishandeling’ bestempelen, blokkeert soms immers eerder dan dat het activeert. Het taboe dat kindermishandeling aankleeft kan een situatie ook zo belasten dat het soms praktischer lijkt om maar andere woorden te gebruiken. Er zijn, wettelijk gezien, ook andere manieren om kinderen in de knel in bescherming te nemen.¹³ De kaart van kindermishandeling hoeft dus niet altijd gespeeld te worden om het doel te bereiken dat we beogen: kwetsbare kinderen beschermen en hun de kans bieden zich voorspoedig te ontwikkelen.

Terug naar de casus van Daphne. De kring van mensen die een rol en verantwoordelijkheid krijgen bij dijt snel uit; er wordt ook een beroep gedaan op andere hulpverleners en professionals in de ketens van jeugdzorg en gezondheidszorg. En ook zij die bij het gezin betrokken zijn als familielid, buurman of buurtgenoot zouden zich aangesproken kunnen (en moeten?) voelen.

Zou het ‘slechts’ om een kind met een gewone gebroken arm gaan, dan zou dit allemaal niet opgeroepen zijn. Het woord ‘kindermishandeling’ maakt veel los en een web van waarden blijkt in het geding: veiligheid, het belang van het kind, vrijheid, verantwoordelijkheid, vertrouwen, minimaal-goede-opvoeding, Universele Rechten van het Kind. En dit lijstje is niet compleet. Achter woorden schuilen vaak waarden en als er één woord niet waardenvrij is, is het ‘kindermishandeling’ zelf wel. Het is een instrument in handen van professionals waarmee ze veel kunnen uitrichten maar het is goed om ons te realiseren dat het niet het enige gereedschap is dat ons ter beschikking staat om kinderen te helpen. Soms werkt ander gereedschap misschien even goed of beter.

6

Eén van de hoekstenen van het beleid ter bestrijding van kindermishandeling is de *definitie* van het begrip in de Wet op de Jeugdzorg. Wet en regelgeving vormen de normatieve kaders van democratisch gelegitimeerd overheidsbeleid. Ze palen het gebied af waarbinnen de overheid opereert of geven het gebied aan waarop de overheid zich moet gaan bewegen. Ze bepalen echter niet de koers die de overheid daarbij vaart. De definitie van het begrip kindermishandeling in de wet geeft

ruimte om in opeenvolgende beleidsperiodes eigen accenten te leggen. Bovendien is zo’n definitie niet in beton gegoten. Hij kan, als we dat noodzakelijk vinden, herijkt worden.

Emeritus hoogleraar preventie en hulpverlening inzake kindermishandeling Baartman merkt terecht op dat de betekenis van het begrip ‘kindermishandeling’ een “sociaal construct” is. Zoals de kinderarts ergens ‘kindermishandeling’ van maakt in een specifieke situatie, zo doen we dat als samenleving ook met soortgelijke gevallen die we samen onder een wettelijke definitie van kindermishandeling vangen. Wat we onder kindermishandeling verstaan wordt bepaald door “de verhouding tussen plichten, rechten en belangen van kinderen, van ouders en van de maatschappij”.¹⁴ Hoe we over seksualiteit en over de opvoeding en het welzijn van kinderen denken, welk handelen ten opzichte van kinderen we acceptabel vinden en welk niet meer, is aan *verandering* van normen, waarden en levensbeschouwing onderhevig. In de loop van de twintigste eeuw zijn we in Nederlands steeds meer

Kindermishandeling – Wet op de Jeugdzorg – art 1:

elke vorm van voor een minderjarige bedreigende of gewelddadige interactie van fysieke, psychische of seksuele aard, die de ouders of andere personen ten opzichte van wie de minderjarige in een relatie van afhankelijkheid of van onvrijheid staat, actief of passief opdringen, waardoor ernstige schade wordt berokkend of dreigt te worden berokkend aan de minderjarige in de vorm van fysiek of psychisch letsel;

verschijnselen gaan benoemen als kindermishandeling. Baartman onderscheidt opeenvolgende verruiming van de betekenis van het begrip. Aanvankelijk verwees het naar lichamelijk geweld jegens kinderen, later breidde het zich uit naar psychisch geweld, verwaarlozing, seksueel misbruik, getuige-zijn-van-huiselijk-geweld, Münchhausen by proxy, enzovoort. Steeds meer verschillende soorten gedrag jegens kinderen worden nu als mishandeling gekarakteriseerd. Het begrip breidt bovendien uit naar personen die als dader van kindermishandeling beschouwd kunnen worden. Ging het aanvankelijk vooral om ouders, steeds meer komen ook anderen in het vizier zoals familieleden, professionals, en andere kinderen.

Behalve deze vormen van *horizontale* verruiming van de betekenis van kindermishandeling, ziet Baartman ook een *verticale* ontwikkeling: de grens van wat we acceptabel gedrag ten opzichte van kinderen vinden verschuift. De pedagogische tik was vroeger geen probleem, nu is zij moreel onacceptabel en wettelijk verboden. Geregeld ontstaan discussies over *grensgevallen*. Recent brak een mazelenepidemie uit onder kinderen. Een oorzaak daarvan was dat bepaalde ouders om levensbeschouwelijke beweegredenen hun kinderen niet laten inenten tegen deze zeer besmettelijke kinderziekte. Mishandelden deze ouders hun kinderen door hen niet te laten inenten? Marijke lijdt aan overgewicht en haar moeder ziet het probleem niet. Moeten we kinderen die op jonge leeftijd al aan obesitas lijden als slachtoffers van kindermishandeling gaan beschouwen zoals Paul Rosenmöller van het Convenant Gezond Gewicht een tijdje terug opperde?¹⁵

De wettelijke definitie van kindermishandeling is te beschouwen als een instrument dat de wetgever de overheid geeft om het belang van kinderen te dienen. Op haar beurt biedt de overheid hiermee professionals en burgers het normatief-juridisch kader waarbinnen ze vrijheid en verantwoordelijkheid hebben om kinderen te beschermen tegen mishandeling. Maar hoe we 'mishandeling' definiëren, hoe breed we het net 'kindermishandeling' uitslaan om situaties waarin kinderen in de knel komen te vangen, is een kwestie van waardering. We moeten ons er daarom bewust van zijn welke *waarden* we meewegen en welk gewicht we ze, ten opzichte van elkaar, toekennen.

Handelingsverlegenheid

Professionals zijn bij uitstek degenen die handen en voeten kunnen geven aan het beleid van de overheid om kindermishandeling aan te pakken. Politici, publiek en maatschappelijke groepen die een assertiever aanpak van kindermishandeling nastreven en zich storen aan het gebrek aan daadkracht van professionals, zien professionals soms als slechte uitvoerders van overheidsbeleid. Leraren, jeugdartsen, maatschappelijk werkers, huishoudelijke hulp Derkelina Bul, en welke andere beroepsbeoefenaars ook maar die via hun werk in contact komen met kinderen, vatten hun taak meestal iets anders op. Ze beschouwen zichzelf niet in de eerste plaats als een verlengstuk van beleid of als uitvoerders van wetgeving en wensen van regeerders en anderen. Eerder zien ze hun beroepsbeoefening als een vorm van dienst- en hulpverlening aan kinderen en hun gezinnen.

Stelling:

Soms is schroom een deugd. Als terughoudendheid het belang van het mishandelde kind dient, is er weinig op tegen.

Het uitvoerdersperspectief en het professionele perspectief sluiten elkaar niet uit. Ook het eerste perspectief beoogt dienst- en hulpverlening maar het verschil in perspectief is wel van belang. Professionals maken hun *eigen afwegingen* hoe ze het beste kinderen van dienst kunnen zijn. Ze krijgen de ruimte (professionele autonomie) van de samenleving om naar eigen oordeel hun beroepsverantwoordelijkheid vorm te geven in het vertrouwen dat ze zo het beste maatwerk kunnen bieden.

Maar wat nu als professionals dat vertrouwen niet waard blijken te zijn en hun werk niet aan de maat is? In de ogen van hen die een daadkrachtiger aanpak van kindermishandeling beogen, leidt professionele vrijheid nog te vaak tot vrijblijvendheid. Men is het dan niet eens met hoe professionals nog dikwijls met kindermishandeling omgaan.¹⁶ Ze zijn te langzaam, laks of laf; ze aarzelen, zijn te bedeesd, houden ouders nog te vaak de hand boven het hoofd; ze pappen aan in plaats van door te pakken in het belang van het kind.

Eén manier om professionals hiermee te confronteren is hun een probleem toe te schrijven waar ze vanaf moeten. En als zij dat probleem niet zelf oplossen, dan zal een ander – een daadkrachtige toezichthouder bijvoorbeeld – maatregelen treffen die mogelijk de professionele autonomie maar ook professionele vrijblijvendheid en passiviteit inperken. Zo wordt steeds vaker aan professionals *handelingsverlegenheid* bij kindermishandeling toegeschreven. Wat het precies betekent is niet zo snel te zeggen – een eenduidige omschrijving ontbreekt en in het onderzoek dat er naar gedaan is blijft de operationalisering van het begrip meestal vaag. Wanneer het begrip precies in zwang is geraakt en wie handelingsverlegenheid het eerst in de mond nam is een studie waard. Zo'n twintig jaar geleden was het woord, als ik het goed heb, onbekend en in bijvoorbeeld handelingsfilosofie, de tak van filosofie die diepgaand reflecteert op alle facetten van handelen, heeft niemand nog van het begrip 'handelingsverlegen' gehoord.

Maar het klinkt goed en velen voelen intuïtief wel aan dat professionals die handelingsverlegen zijn last hebben van iets waar ze beter maar vanaf kunnen raken. Het is geen compliment om handelingsverlegen genoemd te worden. Net als het woord 'kindermishandeling' is ook 'handelingsverlegenheid' geen neutraal woord. Degenen die het woord gebruiken en handelingsverlegenheid aan anderen toeschrijven, *doen* daarmee iets. Ze verrichten taaldaden en articuleren waarden.

8 Meer en meer nemen bewindspersonen en instanties 'handelingsverlegenheid' in de mond zoals onlangs Samenwerkend Toezicht Jeugd.¹⁷ Het is een manier om professionals op de vingers te tikken en hen aan te sporen niet te aarzelen, te talmen, te wikken en te wegen, om gewoon te doen wat gedaan moet worden.

Het valt op dat professionals zichzelf zelden handelingsverlegen noemen. Ik moet de eerste beroepsbeoefenaar nog tegenkomen die mij toevertrouwt er last van te hebben. Dat kan natuurlijk komen door een gebrek aan probleembewustzijn. Zoals men nog te veel de kop in het zand steekt bij kindermishandeling, zo wil men zich ook niet realiseren dat men wat moet doen aan die verlegenheid met situaties van kindermishandeling. Het kan ook zijn dat professionals niet echt weten wat handelingsverlegenheid is en het daarom niet bij zichzelf herkennen. Is het iets dat uit hun onvermogen, onwil, of onmacht voortvloeit? Is het een ondeugd, misschien een karakterzwakte of eerder een gebrek aan competentie? Moeten we handelingsverlegenheid zien als een vorm van morele perplexiteit – de tragische verwarring die ontstaat bij prangende ethische vraagstukken waarvoor geen goede oplossing voorhanden lijkt te zijn?¹⁸

Stel, we nemen de volgende omschrijving van handelingsverlegenheid. Iemand met verantwoordelijkheid is handelingsverlegen als zij/hij in een bepaalde situatie *terecht of ten onrechte terughoudend* is om te handelen. Die terughoudendheid heeft *oorzaken* maar de verantwoordelijke persoon kan er ook *redenen* voor hebben. De terughoudendheid heeft bovendien *gevolgen*, in de eerste plaats voor *anderen* maar mogelijk ook voor de verantwoordelijke persoon zelf. Van belang is verder dat het *oordeel* of die terughoudendheid terecht is vaak niet door de verantwoordelijke persoon zelf gegeven wordt maar juist door (kritische) anderen. Bij hun beoordeling spelen vaak impliciet (ethische) waarden en normen mee. Men neemt de terughoudende persoon de maat.

Deze omschrijving van handelingsverlegenheid heeft enkele voordelen. Ze is redelijk neutraal en maakt expliciet dat de toeschrijving van handelingsverlegenheid aan mensen altijd gepaard gaat met een normatief oordeel: terughoudend zijn is goed of juist niet. Zo bezien schrijven we professionals niet een probleem toe dat opgelost moet worden of waar ze vanaf geholpen moeten worden maar we spreken hen aan op hun ‘handelingsverantwoordelijkheid’.

Met deze definitie in het achterhoofd zouden we bovendien genuanceerd kunnen analyseren welke *oorzaken* er aan de schroom van professionals ten grondslag liggen en *welke* redenen professionals hebben (als ze die hebben) om zich terughoudend op te stellen bij kindermishandeling. Hebben we die oorzaken en redenen in beeld – niet na wat aannames maar op basis van gedegen onderzoek – dan valt er met professionals over te praten. Dat kan een pittig en voor alle partijen leerzaam gesprek worden.

Duidelijk is dat de overheid en voorstanders van een daadkrachtiger aanpak menen dat professional vaak *ten onrechte* terughoudend zijn. Ze wijzen daarbij op de kwalijke *gevolgen*: te veel kinderen die mishandeld worden blijven nog buiten beeld zodat ze niet beschermd en geholpen worden. Het zijn echter de professionals die zichzelf in elke unieke situatie telkens opnieuw een oordeel moeten vormen *wat* zij hier en nu beste kunnen doen om kinderen zoals Daphne, Giovanni, Emma en Marijke optimaal te beschermen en te helpen. Voor die inschatting en het er uit volgende optreden weten goede professionals zich verantwoordelijk. Dat betekent ook dat zij in staat zijn met goede en relevante redenen te onderbouwen waarom zij zich in een situatie terughoudend opstelden. Of ze daar gelijk in hadden moet dan in een open en eerlijke discussie vastgesteld worden.

Vast staat dat professionals *iets* moeten doen wanneer zij vermoeden dat een kind mishandeld wordt – gewone burgers overigens ook. In die zin is terughoudendheid uit den boze. Wie zijn beroepsverantwoordelijkheid en -ethiek serieus neemt zal zich moreel verplicht voelen om alert en assertief te zijn in dergelijke situaties. De bron voor die morele plicht om te handelen is het morele appel dat van de concrete gebeurtenis uitgaat. Dat appel wordt geduid in normen en waarden uit de beroepsethiek en de publieke moraal waar we elkaar op aan kunnen spreken. Een goede professional is *intrinsiek gemotiveerd* om adequaat op een appellerende situatie te reageren en te doen wat goed is voor zijn cliënten, zeker als het om kwetsbare kinderen gaat.

Vast staat dat professionals *iets* moeten doen wanneer zij vermoeden dat een kind mishandeld wordt –gewone burgers overigens ook. In die zin is terughoudendheid uit den boze.

Het staat voor mij niet bij voorbaat vast dat terughoudendheid om te handelen altijd verkeerd is.¹⁹ Soms is schroom een deugd.²⁰ Als terughoudendheid het belang van het mishandelde kind dient, lijkt me er weinig op tegen. Ik betwijfel daarom of professionele terughoudendheid desnoods met harde hand uitgebannen moet worden om norm-conform gedrag af te dwingen zoals het Samenwerkend Toezicht Jeugd in zijn recente rapport *Leren van calamiteiten* voorstelt.²¹ Het lijkt me geen vruchtbare aanpak omdat hij gebaseerd is op *extrinsieke motivatie*: verplichtende prikkels van buitenaf die eigen verantwoordelijkheid van professionals uithollen en eventueel wantrouwen in hun daadkracht versterken en institutionaliseren. Beter is het om samen met professionals (en hun beroepsverenigingen) in gesprek te gaan en aan te knopen bij hun *intrinsieke motivatie* en beroepsverantwoordelijkheid. Een morele handelingsplicht ontspruit niet aan wat van je afgedwongen wordt maar wat je jezelf oplegt.

Ketenzorg

Een ander begrip dat belangrijk is bij de huidige aanpak van kindermishandeling is 'ketenzorg', of ook wel 'ketensamenwerking'. Net als 'handelingsverlegenheid' heeft het een ambivalente betekenis. Ketens brengen processen in beweging en bieden progressie – een fiets

Stelling:

Ketensamenwerking ontspoort als niet elke professional in de keten *gericht* blijft op het kind waar het allemaal om draait

zonder ketting brengt je niet ver. In een andere betekenis van de ketenmetafoor leggen ketens echter juist vast. Publicaties met titels als *De cliënt geketend?!²²* en *Jeugdzorg: ketens voor kinderen²³* illustreren kernachtig dat dat cliënten van professionals kan overkomen. Een ambivalente combinatie dus: enerzijds zorg en samenwerking die kinderen vooruit zouden moeten helpen maar hen anderzijds blijkbaar binden. Het kan niet de bedoeling zijn dat een kind in de knel ook nog 'geketend' wordt.

De ketenmetafoor is niet alleen dubbelzinnig maar kan ook vertekenen hoe het werkelijk toegaat. Hij suggereert goede zorg en hulpverlening door professionals die als kettingschakels geordend en effectief samenwerken om kindermishandeling aan te pakken. Idealiter is dat ook het geval. In werkelijkheid echter vormen al die verschillende professionals en hun organisaties samen eerder een onoverzichtelijke kluwen rondom kind en gezin dan een keten. Ketenzorg en ketensamenwerking vertegenwoordigen een ideaal en zijn niet puur beschrijvend.

Als er nog niet genoeg samengewerkt wordt moet dat veranderen. Het overheidsbeleid zet daarom in op meer ketensamenwerking bij preventie, opsporing, aanpak en behandeling van kindermishandeling. Dat is een loffelijk streven, maar de ambivalentie van de ketenmetafoor zou ons er waakzaam voor moeten maken dat een ketenaanpak ook verkeerd uit kan pakken voor kinderen en hun gezin, dat we nog ver weg zijn van het ideaal, en dat aan het nastreven van dat ideaal misschien ook nadelen kleven.

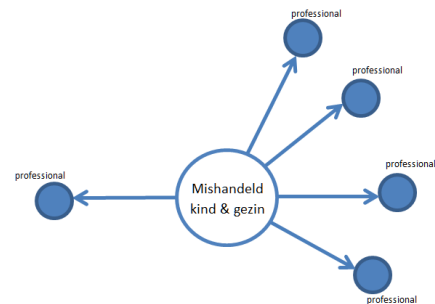
Op mesoniveau draait het bij ketensamenwerking om een goede samenwerking tussen sectoren, instellingen en organisaties die allemaal op hun eigen manier iets voor kinderen kunnen betekenen: van scholen tot gemeentes, van zorgverzekeraars tot huisartsenpraktijken, van AMK tot politie. Op microniveau heeft ketensamenwerking betrekking op het veeltal professionals dat dikwijls betrokken is bij een kind in de knel en zijn gezin. Ik kijk in dit essay vanuit een beroepsethisch perspectief²⁴ en concentreer me daarom op dit microniveau: op wat er gebeurt in de kluwen van kind, ouders, gezin, en professionals van uiteenlopende disciplines en organisaties die bij hen betrokken zijn.

Hoe geraken kinderen in zo'n netwerk van samenwerkende professionals? Daarvoor moeten we terug naar de oorzaken van kindermishandeling. Die zijn meestal complex en aanpak van kindermishandeling is dat daarom ook. Verschillende risicofactoren kunnen in een giftige combinatie tot een situatie van verwaarlozing of geweld leiden. De moeder van Giovanni had het huishouden en de financiën niet op orde, een vader was buiten beeld, en er was waarschijnlijk nog wel meer aan de hand. Het is op zichzelf al mis als een kind mishandeld wordt, maar bijna altijd betekent het dat er, op de achtergrond, ook van alles niet goed ging in de opvoeding en verzorging van het kind en bij de ouders en het gezin.

Gezinnen met een multiprobleem hebben gespecialiseerde hulp nodig. Die komt van professionals die ieder hun eigen expertise hebben. De maatschappelijk werker komt voor de sociale problemen van het gezin van Daphne. Haar arbeidsongeschikte vader loopt bij de psychiater en heeft een drankprobleem. Jeugdzorg heeft het gezin van Daphne onder zijn hoede omdat het vader en moeder niet lukt Daphne en haar twee broertjes op te voeden. Leraren op de school van de kinderen maken zich

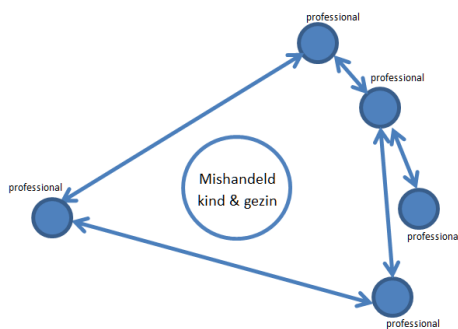
al een tijdje zorgen over de ontwikkeling van de drie. Een multiprobleem roept kortom multiprofessionaliteit op.

Professionals zijn experts die zich een probleem eigen maken door het te beschrijven in termen van hun eigen vakjargon. Is de situatie van het kind eenmaal geherformuleerd in bijvoorbeeld een psychologisch, pedagogisch, juridisch of ethisch probleem, dan kan de expert er zijn specialistische kennis op loslaten en zoeken naar een oplossing op maat. Naarmate het aantal professionals dat bij een kind en gezin ingeschakeld wordt toeneemt, stijgt paradoxaal genoeg het aantal problemen van het gezin. Zo leidt, omgekeerd, multiprofessionaliteit tot multiprobleemgezinnen. Ik zeg niet dat professionals problemen maken of verzinnen maar wel dat ze ieder op eigen wijze de situatie van een kind in de knel problematiseren. Het jargon waarmee dat gebeurt biedt enerzijds de kans op een oplossing maar oteigent anderzijds de oorspronkelijk eigenaren van het probleem: Daphne's ouders, de moeders van Giovanni en Marijke en de kinderen zelf. Zo gaat een verzameling betrokken en goedwillende professionals ieder haar kant uit met wat ooit één problematische situatie was van een kind en zijn gezin. Kind en gezin staan in het centrum van de belangstelling maar hun problemen worden met centrifugale kracht verspreid in een veelheid van waarnemingen, rapporten en behandeltrajecten, begeleid door uiteenlopende professionals van verschillende disciplines en organisaties.

Met zo veel mensen aan het werk is het belangrijk dat al die professionals niet langs elkaar heen werken. Ook is het belangrijk dat onder hen verspreide informatie over het kind en gezin uitgewisseld en 'opgeteld' wordt. We kennen genoeg pijnlijke voorbeelden uit het recente verleden om te

weten wat er gebeurt als die optelsom niet gemaakt wordt. Soms komt een mishandeld kind immers pas in beeld doordat van een aantal schijnbaar onbeduidende signalen één plaatje gemaakt wordt dat dan (wel) een verontrustend beeld vertoont. Dus gaan die professionals idealiter met elkaar in overleg, in bilateraaltjes of in groepsverband. Ze wisselen informatie uit, luisteren goed naar elkaar, stemmen de hulpverlening af en verdelen de verantwoordelijkheid. Kortom: een goed geschakelde keten in vol bedrijf.

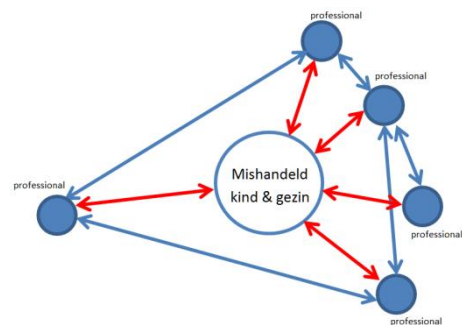

Het risico hierbij is echter dat professionals wel heel druk met elkaar in de weer zijn en praten *over* het kind en het gezin, terwijl er steeds minder *met* het kind en de ouders overlegd wordt. Als ketensamenwerking staat voor multidisciplinaire samenwerking van verschillende professionals omtrent een zelfde casus, kan zomaar het kind of de cliënt achter die casus uit beeld raken. Een gesprek voeren met ouders die je verdenkt van kindermishandeling is confronterend en beladen. Het is voor professionals dan ook een stuk prettiger om met elkaar te praten dan met zulke ouders.

In een onderzoek over ketensamenwerking in de jeugdzorg dat een collega en ik hielden, vroegen we jeugdzorgprofessionals om een casus uit te tekenen. Bij het bekijken van elkaars tekeningen, vroeg een gespreksdeelnemer zich bij één tekening onthutst af waar het kind in de kluwen van samenwerkende instanties en professionals eigenlijk gebleven was. In een gesprek met cliënten van jeugdzorg, vroeg één cliënt of ze niet een groter vel papier kon krijgen; een A4-tje volstond niet om alle bij haar situatie betrokken partijen uit te tekenen. Het zijn maar twee waarnemingen, maar ze illustreren dat

ketensamenwerking valkuilen heeft: nadruk op samenwerking tussen een groeiend aantal professionals in de ketenzorg rondom een mishandeld kind en zijn gezin kan, hoe vreemd het ook klinkt, ten koste gaan van de directe aandacht voor dat kind en zijn gezin. Hulpverlening van velen lijkt cliënten dan eerder te verstikken dan vooruit te helpen.

Het is duidelijk dat het veel beter is voor een mishandeld kind dat betrokken professionals samenwerken met elkaar dan dat ze dat niet doen. Bij één kind hoort één plan. Maar nog beter is het dat professionals bij al die multidisciplinaire samenwerking met elkaar niet de samenwerking *met* het kind en zijn gezin vergeten. De basis van goede professionele hulpverlening is immers niet dat hulpverleners met elkaar samenwerken maar dat elk van hen een vertrouwensband (professionele relatie) heeft met het kind en zijn ouders. In

het geval van Emma is helaas niet veel van die vertrouwensband terecht gekomen: ouders voelden zich gewantrouwd en daardoor onveilig. Bij Daphne en Marijke zijn er nog kansen.

Slogans als 'Eén kind, één plan' en 'De cliënt centraal' zijn geen holle frasen bij de aanpak van kindermishandeling. Het is belangrijk dat de hulpverlening rondom een mishandeld kind goed georganiseerd wordt en dat de betrokken professionals goed samenwerken. Toch is daarmee niet alles gezegd over ketensamenwerking. Soms wordt ketensamenwerking in één adem genoemd met 'cliënt gerichte zorg'. Dat moeten we letterlijk nemen: ketensamenwerking ontspoort als niet elke professional in de keten *gericht* blijft op het kind waar het allemaal om draait. Dat betekent dat de basis van goede ketensamenwerking is: goede samenwerking is met het kind en zijn ouders, in een professionele relatie. Bij alle nadruk op de waarde van multidisciplinaire samenwerking mag de waarde van de professionele relatie tussen de hulpverlener en haar cliënt niet ondersneeuwen.

Professional

Ambivalent is het begrip 'professional' misschien niet maar waarde-geladen des te meer. Iemand die zichzelf professional noemt, 'doet iets', verricht een taaldaad. Wie van zijn beroep zijn professeie maakt geeft zijn beroep toegevoegde waarde. Door jezelf professional te noemen geef je aan dat je je beroep serieus neemt en dat je daarin ook door anderen serieus genomen wilt worden. Je geeft jezelf er ook een opdracht mee, namelijk om bekwaam, bewust en betrokken je werk uit te voeren. Wie professionaliseert wil beter worden in haar vak. Het is dus allerminst vrijblijvend om jezelf professional te noemen.

Stelling:

Professionals zullen alleen goed met kinderen en hun ouders samen kunnen werken als zij zelf ook vertrouwd worden. Niet alleen door het slachtoffer en de daders van kindermishandeling maar ook door de samenleving die de zorg voor kwetsbare kinderen toevertrouwd aan hen.

Over de precieze definitie van professional is veel geschreven. Hier is van belang dat professionaliteit een *intrinsiek morele dimensie* heeft. Wie een ander goed doet en daarbij niet of niet alleen aan zichzelf denkt, handelt bewust of onbewust ethisch. Goede professionals verlenen hun cliënten met respect diensten, zorg en hulp om daarmee hun welzijn te waarborgen. Dat geeft hun werk een onlosmakelijke morele dimensie. Natuurlijk verdienen professionals ook gewoon hun boterham met hun beroep maar het ideaal van de SEH-verpleegkundige is toch om goede zorg te verlenen waar een patiëntje als Daphne letterlijk en figuurlijk beter van wordt. De jeugdarts die Marijke ontmoet wil

niet dat zij ernstige gezondheidsproblemen krijgt door haar overgewicht; en we mogen aannemen dat de maatschappelijk werker die met de ouders van Emma in gesprek gaat het beste voor heeft met Emma, en misschien ook met haar ouders al slaagt ze er niet dat over te brengen.

Professionals die in hun werk kinderen ontmoeten die (vermoedelijk) mishandeld zijn, zullen als ze hun morele beroepsverantwoordelijkheid serieus nemen, alert en actief reageren op het appel. Maar, *wat* is in zo'n situatie je beroepsverantwoordelijkheid? Wat moet je doen om het goede te doen voor Marijke, Emma, Giovanni en Daphne? En heb je de *beweegredenen* om dat wat moet gebeuren ook echt te gaan doen? In sommige situaties is dat meteen duidelijk – je zou dat met Schön de hoge droge gronden van de professionele beroepspraktijk kunnen noemen. Misschien was de situatie met Daphne zo'n geval. Maar vaak zijn situaties waarin kindermishandeling vermoed wordt niet zwart-wit maar onzeker, complex en verwarrend. Dan bevinden ouders, kinderen en de professionals zich in wat Donald Schön het moerassig laagland (“swampy lowlands”) van de professionele beroepspraktijk noemde.²⁵ In dat laagland zijn makkelijke beslissingen en oplossingen niet voorhanden. De kans dat je je handen vuil maakt, is groot. Het typeert het werk van professionals dat de situaties waarbij het meest op het spel staan zich meestal juist in dat moerassig laagland voordoen.

Wat er in situaties van kindermishandeling in het geding is, is niet eenduidig. Het belang van het kind maar ook, zij het met minder gewicht, dat van andere betrokkenen. Om uit te drukken en af te wegen wat belangrijk is voor dat kind en anderen, putten professionals (vanuit beroepsethisch perspectief gezien) uit drie bronnen: persoonlijke, professionele en publieke moraal. De eerste verwijst naar de normen, waarden en idealen die iemand er persoonlijk op na houdt. Geen mens doet daar helemaal afstand van, ook niet wanneer zij haar werk met professionele distantie beoefent. Je neemt immers jezelf mee naar je werk. Professionele moraal heeft betrekking op de normatieve opvattingen die gelden binnen de collectieve beroepspraktijk. Wat ethisch goed en waardevol geacht wordt in beroepsmoraal is nauw verweven met hoe werk vaardig en vakbekwaam uitgevoerd kan worden. Een goede professional zal zich hieraan spiegelen. De laatste bron is die van publieke moraal, de losse verzameling van opvattingen over goed en kwaad die door publiek, pers, en politici gehuldigd worden. De confrontatie met mishandelde kinderen speelt zich af op de SEH, in een gezinssituatie, bij een consult, in de klas of waar dan ook. In een bredere context geplaatst doet kindermishandeling zich echter altijd voor in een *samenleving* met heersende regels en principes die bepalen wat voor kindermishandeling doorgaat en wat niet.

Nu is er grote overeenkomst tussen de normen en waarden uit die verschillende bronnen. Vergelijk het met de Rijn, de Maas en de Schelde. Ze hebben elk hun bron, maar wat er uit die bron voortvloeit is wel telkens water. Het zou niet kloppen als bijvoorbeeld een leraar in de klas, als professional, de pedagogische tik afwijst maar thuis, als vader, wel zijn kinderen af en toe een ferme tik uitdeelt om hen op te voeden. We hebben als samenleving bovendien afgesproken en in de wet vast gelegd dat we zo'n tik niet pikken.

Bij kindermishandeling bestaat die overlap uit minstens de volgende waarden: veiligheid, vrijheid & verantwoordelijkheid, vertrouwen en gerechtigheid. Geen van die waarden spreekt vanzelf en ze verdienen elk apart en in hun samenhang een brede analyse als we nadenken over kindermishandeling.

Intermezzo: veiligheid boven alles?²⁶

De omvang van dit essay leent zich niet voor uitvoerige analyse van de kernwaarden bij de aanpak van kindermishandeling. Ik beperk me hier slechts tot het aanstippen van één voorbeeld.

Het klinkt voor ons volstrekt vanzelfsprekend dat *veiligheid* hier genoemd wordt en zelfs in de eerste plaats. De twee laatste beleidsnota's over de aanpak van kindermishandeling hebben de waarde prominent in hun titel staan: *Kinderen veilig thuis* en kortweg *Kinderen veilig*. Eén van de ministeries betrokken het beleid tegen kindermishandeling voert veiligheid zelfs in zijn vaandel. Veiligheid is zo'n allesbepalende en dominante waarde geworden dat we vergeten dat er ooit een tijd is geweest dat we over de aanpak van kindermishandeling konden denken en schrijven zonder het woord in de mond te nemen. Dat kan overigens nog steeds. In dit essay heb ik de term nauwelijks gebruikt. Wie kindermishandeling bestrijdt wil kwetsbare kinderen beschermen tegen schade. Wie de veiligheid van kinderen wil garanderen heeft echter een veelomvattender ambitie. Dan moet het kind namelijk ook beschermd worden tegen *mogelijke* schade en risico's van mishandeling. Zo komen allerlei situaties in het vizier die geen kindermishandeling zijn maar wel onveilig zijn voor het kind en daarom beter voorkomen kunnen worden.²⁷ Immers, voorkomen is beter dan genezen. Niet voor niets maakt *Kinderen veilig* van preventie een speerpunt. Marijke heeft overgewicht en loopt daarmee risico's die voorkomen moeten worden. Misschien is preventieve bemoeizorg op z'n plaats? De strijd tegen kindermishandeling verbreedt zich zo tot een schier eindeloos project om de veiligheid van kinderen te waarborgen. En professionals die met kinderen te maken hebben in hun werk krijgen een spilfunctie in dit project toebedeeld als ambassadeurs van kindveiligheid die onbeschroomd in goed geoliede ketens samenwerkend kinderen behoeden voor gevaren.

14 Natuurlijk is de veiligheid van kinderen van belang. Wie daar een relativerende opmerking bij zou durven maken kan rekenen op argwaan – ik laad met deze passages misschien al verdenking op mij. Maar al die nadruk op veiligheid heeft ook een morele prijs en staat bovendien niet los van ontwikkelingen in onze samenleving en tijdgeest die op hun beurt argwaan verdienen. We leven in een risicosamenleving (Beck) die ongelukken, ongevallen en onveiligheid niet meer accepteert als een soms tragisch maar niet altijd te voorkomen facet van ons samenleven. Een slogan als "Nooit meer Savanna" illustreert dat treffend. Elk kind dat mishandeld wordt is er één te veel maar we kunnen als samenleving de kans nooit helemaal uitbannen dat er mensen in ons midden zijn die verschrikkelijke dingen doen met kinderen. Zo maakbaar en beheersbaar is ons leven niet. Denken we van wel dan geloven we in een veiligheidsutopie (Boutellier)²⁸ die een andere kernwaarde van ons bestaan onder druk zet: vrijheid – niet voor niets de tweede hier genoemde waarde die in het geding is bij kindermishandeling.

In het moerassig laagland van de professionele aanpak van kindermishandeling staan deze waarden (veiligheid, vrijheid & verantwoordelijkheid, vertrouwen, gerechtigheid) geregeld op gespannen voet met elkaar. Als professionals daadkrachtig en zonder verlegenheid ingrijpen in het leven van ouders om een kind veilig te stellen – denk aan Derkelina Bul – kunnen ze rekenen op lof van een deel van de samenleving maar ook op felle verontwaardiging en verwijt van een ander deel. De vrijheid van ouders om, zonder inmenging in hun privé-domein, hun kinderen op te voeden zoals zij dat willen heeft ook groot gewicht. Professionals die in dit soort situaties hun weg zoeken voelen de druk van waardenpluraliteit en daaruit voortvloeiende waardenconflicten. Een genuanceerde en verantwoorde afweging is nodig maar zal niet iedereen overtuigen.

Welk van die waarden in een specifieke situatie het meest gewicht krijgt, is soms ook afhankelijk van de bron waaruit geput wordt. Zo kan een professional, vanuit haar beroepsmoraal, vertrouwen en het daaraan gekoppelde beroepsgeheim in een bepaald geval meer gewicht toekennen dan een politicus die vindt dat professionals meer informatie over een mishandeld kind en zijn gezin zouden moeten uitwisselen om de ketensamenwerking te bevorderen. Het is niet bij voorbaat gezegd dat de professional gelijk heeft met haar afweging. Misschien onderschat zij wel de ruimte die haar beroepsgeheim biedt om moreel verantwoord met anderen professionals gegevens en inzichten te delen. Omgekeerd kan de politicus ook fout zitten en miskennen hoe groot het belang is van dat beroepsgeheim om een kind goed te kunnen helpen. Bij de aanpak van kindermishandeling zijn dit soort *morele spanningen* aan de orde van de dag. Het siert professionals als zij deze spanningen onderkennen. De vraag is of we als samenleving professionals kunnen en willen vertrouwen om in vrijheid en verantwoordelijkheid, binnen de gegeven normatieve kaders van wetgeving en moraal, zelf telkens de afweging te maken. Het grootste verlies dat een mishandeld kind leidt is misschien wel het verlies van het vertrouwen in de mensen van wie het dat had mogen verwachten. Niet voor niets beziet de Vlaamse kinder- en jeugdpsychiater Adriaenssens kindermishandeling primair als een 'vertrouwenskwestie'. Het draait daarbij niet alleen om het geschonden vertrouwen van het kind in de ouders maar ook om het vertrouwen dat ouders nodig hebben om contact op te nemen met hulpverleners als de omgang met hun kinderen ontspoord. Professionals zullen alleen goed met kinderen samen kunnen werken en, waar dat kan, met hun ouders, als zij zelf ook vertrouwd worden. Niet alleen door het slachtoffer en de daders van kindermishandeling maar ook door de samenleving die hun de zorg voor kwetsbare kinderen toevertrouwd. Als professionals de opdracht serieus nemen die uitgaat van hun professionele titel, zijn ze dat vertrouwen waard.

Tot slot

Kernbegrippen bij de aanpak van kindermishandeling zoals het begrip kindermishandeling zelf, handelingsverlegenheid, ketensamenwerking en professionals hebben een minder vanzelfsprekende betekenis dan op het eerste gezicht misschien lijkt. Door deze woorden in beleid en op de werkvloer in de mond te nemen, doen we dingen, soms bewust, soms onbewust. We laten alarmbellen rinkelen, zetten processen in gang, maken anderen wakker of oefenen druk uit op hen. We tonen er ambitie mee, geven onszelf opdrachten en brengen er waarden mee tot klinken. Worden we ons ervan bewust wat we dat allemaal *doen* als we deze kernbegrippen gebruiken, dan wordt het er niet makkelijker op kindermishandeling aan te pakken. Dat is met ethiek wel vaker zo: waar een kwestie eerst nog eenvoudig leek, blijkt deze na ethische reflectie soms toch ingewikkelder in elkaar te steken. Wanneer we ons bewust zijn van de waarden die in het geding zijn bij de aanpak van kindermishandeling kunnen we genuanceerd bepalen welk gewicht we ze toe willen kennen en welke waarden we werkzaam willen laten zijn in ons beleid en in onze beroepsbeoefening. Zo voorkomen we dat de ene waarde domineert ten koste van de andere. Kwetsbare kinderen zijn daarmee gebaat.²⁹

Noten

¹ Deze casus en de gebruikte naam is fictief maar samengesteld op basis van ervaringen van SEH-verpleegkundigen en artsen

² Milou van der Will, “‘Ontvoering was de enige redding’ – Metro”, Gratis krant, *Metro*, 10 augustus 2010. Deze casus is uitvoerig in de media geweest waarbij namen van betrokkenen niet geanonimiseerd werden. Hier daarom ook niet meer. De gezinshulp zelf is met naam en toenaam geïnterviewd in landelijke media.

³ Deze casus is geanonimiseerd maar heeft wel plaatsgevonden. Ouders gaven toestemming voor gebruik van de casus in geanonimiseerde vorm.

⁴ Casus licht aangepast overgenomen uit Mariëtte van den Hoven en Carla Kessler, “Over verantwoordelijkheid en autonomie. De (on)macht van de JGZ-er en de vrijheid van ouders om hun eigen leefstijl te bepalen”, *Ja!*, najaar 2010, 10-11.

⁵ Ministerie van VWS en Ministerie van V&J, *Kinderen veilig. Actieplan aanpak kindermishandeling 2012-2016* (Den Haag: Ministerie van VWS & Ministerie van V&J, november 2011), te downloaden via:

<http://www.rijksoverheid.nl/bestanden/documenten-en-publicaties/richtlijnen/2011/11/28/actieplan-aanpak-kindermishandeling-2012-2016-kinderen-veilig/srvr-dtc01-users-rvd857-instellingen-bureaublad-20111202-040-039-vws-kinderenveilig-lr-def.pdf>.

⁶ WRR, *Evenwichtskunst. Over de verdeling van verantwoordelijkheid voor fysieke veiligheid* (Den Haag: WRR, november 2011), te downloaden via:

http://www.wrr.nl/fileadmin/nl/publicaties/PDF-overige_uitgaven/2011-12-06_Evenwichtskunst_volledige_publicatie.pdf.

⁷ Onderzoeksraad voor Veiligheid, *Over de fysieke veiligheid van het jonge kind. Themastudie: voorvallen van kindermishandeling met fatale en bijna fatale afloop*. (Den Haag: Onderzoeksraad voor Veiligheid, januari 2011), te downloaden via:

http://www.onderzoeksraad.nl/uploads/items-docs/370/Rapport_Kindveiligheid_web.pdf.

⁸ WRR, *Evenwichtskunst. Over de verdeling van verantwoordelijkheid voor fysieke veiligheid*, 23.

⁹ Tweede Kamer der Staten-Generaal en Lid Bergkamp, “31 015 - nr. 87 Kindermishandeling - Motie Bergkamp over slachtoffers van kinderverwaarlozing” (Tweede Kamer der Staten-Generaal, 11 april 2013), te downloaden via: <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-31015-87.html>.

¹⁰ John Langshaw Austin, *How to do things with words*, bewerkt door J. O. Urmson en Marina Sbisa (Harvard University Press, 1975).

¹¹ Zie Hermans in Jos Kole, Mariëtte van den Hoven, en Monique Janssens, red., *Goed aangepakt. Gesprekken over beroepsethiek bij kindermishandeling* (Amsterdam: SWP, 2012), 40.

¹² Ik maak voor deze paragraaf gebruik van een analyse die ik eerder publiceerde in “Wie voorkomt en geneest? Preventie en kindermishandeling vanuit beroepsethisch perspectief”. In *Preventie en ethiek*, geredigeerd door Mariëtte van den Hoven en Carla Kessler, 117–128. Den Haag: Boom Lemma uitgevers, 2011.

¹³ Adri van Montfoort, “De maatschappelijke reactie op kindermishandeling. Enkele opmerkingen naar aanleiding van ‘Het begrip kindermishandeling’ van Herman Baartman”, in *Het begrip kindermishandeling. Pleidooi voor een herbezinning en voor bezonnen beleid*, door Herman Baartman (Zeist: Augeo Foundation / Tijdschrift voor Kindermishandeling, 2009), 140–145.

¹⁴ Herman Baartman, *Het begrip kindermishandeling. Pleidooi voor een herbezinning en voor bezonnen beleid* (Zeist: Augeo Foundation/Tijdschrift voor Kindermishandeling, 2009), 7; vergelijk ook Hermans in Jos Kole, Mariëtte van den Hoven, en Monique Janssens, red., *Goed aangepakt. Gesprekken over beroepsethiek bij kindermishandeling*, 38–39.

¹⁵ Rosenmöller riep een heftige publieke discussie op toen hij op 23 november 2009 in een interview voor dagblad *De Pers* stelde dat in *incidentele* gevallen *extreem* overgewicht als kindermishandeling beschouwd kon worden. “Op het moment dat ouders het ‘echt laten lopen’, doen ze volgens hem ‘hun kinderen iets aan’. ‘In individuele situaties komt kindermishandeling voor’, verklaart de oud-politicus in een gesprek met deze krant.” Bij Marijke lijkt van *extreem* overgewicht nog geen sprake te zijn.

¹⁶ Vergelijk ook Samenwerkend Toezicht Jeugd, *Leren van calamiteiten* (Samenwerkend Toezicht Jeugd, maart 2013), te downloaden via:

<http://www.rijksoverheid.nl/bestanden/documenten-en-publicaties/rapporten/2013/03/15/leren-van-calamiteiten/leren-van-calamiteiten.pdf>.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Vergelijk Sabrina Keinemans en Mariël Kanne, *Morele wegwijzers. De morele dimensie van de hulpverlening aan adolescente moeders*, 2010, te downloaden via: http://www.innovatievemaatschappelijkdienstverlening.nl/CmsData/Documenten/rapport%20Sabrina_Marie_L_Morele%20wegwijzers%20DEF.pdf.

¹⁹ Samenwerkend Toezicht Jeugd, *Leren van calamiteiten*, 5.

²⁰ Vergelijk Herman Baartman, "Grootbrengen en mishandelen van kinderen: wiens zorg?", in *Investeren rondom Kinderen. Rapport van de RMO en RVZ* (Den Haag, 2009), 96–100.

²¹ Samenwerkend Toezicht Jeugd, *Leren van calamiteiten*, 4–5.

²² Monique Engelbertink, Geralien Holsbrink-Engels, en Inke Schaap, *De cliënt geketend?! Ketenzorg voor cliënten met meervoudige problematiek. Een onderzoek naar de ervaringen van cliënten, veldregisseurs en ketenpartners omtrent de huidige en gewenste situatie rondom de ketenzorg voor cliënten met meervoudige problematiek* (Enschede: Saxion Enschede Kenniscentrum Gezondheid en Welzijn, 2009), te downloaden via:

<http://www.google.nl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CDAQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.deventer.nl%2Fbesturen%2Fgemeenteraad%2Farchief-gemeenteraad%2Fvoorstellen%2F2009%2F272053-regizorg-onderzoeksverslag-raak.pdf&ei=oEVdUtmYHIWoQQXezoGwDg&usq=AFQjCNG2zrkZaPeynFUO1HYcLNi9w1o8www&bvm=bv.53899372,d.d2k&cad=rja>.

²³ Adri van Montfoort, "Jeugdzorg: ketens voor kinderen?", in *Ketenzorg. Praktijk in Perspectief*, geredigeerd door Henk Rosendal e.a. (Maarssen: Elsevier gezondheidszorg, 2009), 259–265.

²⁴ Beroepsethiek is een vorm van ethiek die zich richt op de morele kwaliteit van beroepsbeoefening. Een beroepsethisch perspectief focust op professionals als handelende personen.

²⁵ Donald A. Schön, *Educating the Reflective Practitioner: Toward a New Design for Teaching and Learning in the Professions* (San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1987), 3; Vergelijk ook Sarah Banks en Ann Gallagher, *Ethics in Professional Life. Virtues for Health and Social Care* (Palgrave Macmillan, 2009), 82.

²⁶ Vergelijk de titel van Jan van Tol en Ira Helsloot, red., *Veiligheid boven alles? Essays over oorzaken en gevolgen van de risico-regelreflex* (Amsterdam: Boom Lemma uitgevers, 2011).

²⁷ Baartman, *Het begrip kindermishandeling. Pleidooi voor een herbezinning en voor bezonnen beleid*, 70–77.

²⁸ Hans Boutellier, *De veiligheidsutopie: hedendaags onbehagen en verlangen rond misdaad en straf* (Den Haag: Boom Lemma, 2006).

²⁹ Ik bedank de volgende kritische meelezers voor hun hulp om de tekst van dit essay te verbeteren: Mariëtte van den Hoven, Monique Janssens, Anne-Marie van der Tuin, Anna Walsma. De verantwoordelijkheid voor de inhoud van de tekst ligt bij mij als auteur.

Aangehaalde literatuur

Austin, John Langshaw. *How to do things with words*. (red. J. O. Urmson en Marina Sbisa). Harvard University Press, 1975.

Baartman, Herman. "Grootbrengen en mishandelen van kinderen: wiens zorg?" In *Investeren rondom Kinderen. Rapport van de RMO en RVZ*, 87–103. Den Haag, 2009.

———. *Het begrip kindermishandeling. Pleidooi voor een herbezinning en voor bezonnen beleid*. Zeist: Augeo Foundation / Tijdschrift voor Kindermishandeling, 2009.

Banks, Sarah, en Ann Gallagher. *Ethics in Professional Life. Virtues for Health and Social Care*. Palgrave Macmillan, 2009.

Boutellier, Hans. *De veiligheidsutopie: hedendaags onbehagen en verlangen rond misdaad en straf*. Den Haag: Boom Lemma, 2006.

Engelbertink, Monique, Geralien Holsbrink-Engels, en Inke Schaap. *De cliënt geketend?! Ketenzorg voor cliënten met meervoudige problematiek. Een onderzoek naar de ervaringen van cliënten, veldregisseurs en ketenpartners omtrent de huidige en gewenste situatie rondom de ketenzorg voor cliënten met meervoudige problematiek*. Enschede: Saxion Enschede Kenniscentrum Gezondheid en Welzijn, 2009.

Keinemans, Sabrina, en Mariël Kanne. *Morele wegwijzers. De morele dimensie van de hulpverlening aan adolescente moeders*, 2010.

Kole, Jos. "Wie voorkomt en geneest? Preventie en kindermishandeling vanuit beroepsethisch perspectief". In *Preventie en ethiek*, geredigeerd door Mariëtte van den Hoven en Carla Kessler, 117–128. Den Haag: Boom Lemma uitgevers, 2011.

Kole, Jos, Mariëtte van den Hoven, en Monique Janssens, red. *Goed aangepakt. Gesprekken over beroepsethiek bij kindermishandeling*. Amsterdam: SWP, 2012.

- Ministerie van VWS, en Ministerie van V&J. *Kinderen veilig. Actieplan aanpak kindermishandeling 2012-2016*. Den Haag: Ministerie van VWS & Ministerie van V&J, november 2011.
- Onderzoeksraad voor Veiligheid. *Over de fysieke veiligheid van het jonge kind. Themastudie: voorvallen van kindermishandeling met fatale en bijna fatale afloop*. Den Haag: Onderzoeksraad voor Veiligheid, januari 2011.
- Samenwerkend Toezicht Jeugd. *Leren van calamiteiten*. Samenwerkend Toezicht Jeugd, maart 2013.
- Schön, Donald A. *Educating the Reflective Practitioner: Toward a New Design for Teaching and Learning in the Professions*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1987.
- Tol, Jan van, en Ira Helsloot, red. *Veiligheid boven alles? Essays over oorzaken en gevolgen van de risico-regelreflex*. Amsterdam: Boom Lemma uitgevers, 2011.
- Tweede Kamer der Staten-Generaal, en Lid Bergkamp. "31 015 - nr. 87 Kindermishandeling - Motie Bergkamp over slachtoffers van kinderverwaarlozing". Tweede Kamer der Staten-Generaal, 11 april 2013.
- Van den Hoven, Mariëtte, en Carla Kessler. "Over verantwoordelijkheid en autonomie. De (on)macht van de JGZ-er en de vrijheid van ouders om hun eigen leefstijl te bepalen". *Ja!*, najaar 2010, 10-11.
- Van der Will, Milou. "'Ontvoering was de enige redding' – Metro". Gratis krant. *Metro*, 10 augustus 2010.
- Van Montfoort, Adri. "De maatschappelijke reactie op kindermishandeling. Enkele opmerkingen naar aanleiding van 'Het begrip kindermishandeling' van Herman Baartman". In *Het begrip kindermishandeling. Pleidooi voor een herbezinning en voor bezonnen beleid*, door Herman Baartman, 140–145. Zeist: Augeo Foundation/Tijdschrift voor Kindermishandeling, 2009.
- — —. "Jeugdzorg: ketens voor kinderen?" In *Ketenzorg. Praktijk in Perspectief*, geredigeerd door Henk Rosendal, Kees Ahaus, Robbert Huijsman, en Coen Raad, 259–265. Maarssen: Elsevier gezondheidszorg, 2009.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. *Evenwichtskunst. Over de verdeling van verantwoordelijkheid voor fysieke veiligheid*. Den Haag: WRR, november 2011.

Over de auteur

18

Jos Kole (1968) is werkzaam als universitair docent beroepsethiek bij IQ healthcare van het Radboudumc en als senior docent beroepsethiek bij de Academie Gezondheidszorg van de CHE. Hij studeerde theologie in Kampen en filosofie in Utrecht. Na zijn promotie op een wijsgerig ethisch proefschrift specialiseerde hij zich in *vergelijkende beroepsethiek*. Bij het Ethiek Instituut van de Universiteit Utrecht voerde hij, in samenwerking met dr. Mariëtte van den Hoven een ZonMW-project uit over beroepsethiek bij kindermishandeling. Hun lopend onderzoek, opnieuw een ZonMW-project onder de titel *Kennis & Keten. Ethische deskundigheidsbevordering in de jeugdketenzorg* gaat over beroepsethiek bij ketensamenwerking in de jeugdzorg.

Naast zijn werk als docent en onderzoeker is hij onder meer lid van de Sectie jeugd van de Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming.

Zie ook: <https://sites.google.com/site/joskole/>